

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK A XVIII-IK SZÁZ ÉV VÉGÉN.

Az irodalomtörténelemtől kezdve, melylyel legfőképpen foglalkozott, a tudomány minden ágát igen buzgón művelte a múlt száz év végén egy Nagyszébenben megjelenő folyóirat, az ismert „Siebenbürgische Quartalschrift.“ E jeles szakfolyóirat az 1796-ik esztendőben, január havi füzetében igen érdekes közleményt hozott az unitáriusok egyházainak és iskoláinak állapotáról. Azonkívül, hogy e cikknek, melyet Thorwächter András kolozsvári evang. lelkész irt, igen érdekes adatai vannak s már ezekért is megérdemlené, hogy foglalkozzunk vele: azt a fölötte fontos tényt tünteti ki, még pedig a cikkíró személyiségénél fogva kétségbevonhatatlanul, hogy a kolozsvári unitárius egyház terjedése és növekedésével egyenes arányban magyarosodást, magyar szellemet és szót terjesztett és növelt.

Mielőtt e szóban levő közleményt ismertetnők, legyen szabad megjegyeznünk, hogy midőn az unitáriusoknak a magyarosítás terén való érdemeiről szólunk emez unitárius szellemű folyóiratban, kikerülendő azt az esetleges fölmerülő vádat, hogy a „Keresztény Magvető“-ben „unitárius dicséri magamagát“, kijelentjük, hogy sem Thorwächter, ki ama, az unitáriusokra oly szép fényt vető közleményt irta, nem volt unitárius, sem pedig mi, kik érdemesnek s elég fontosnak találjuk ezt a cikket a fölelevenítésre — nem vagyunk unitáriusok, sőt azt, a mit mi oly dicséretesnek tartunk az unitárius egyház szerepében, a magyarosítást, Thorwächter a szász nemzetiségű pap, nem minden keserűség nélkül való panasz gyanánt említi föl. Nem lehet tehát a felekezeti öndicséret vádját még távolról sem fölhozni.

Az értekezés mindenekelőtt megállapítja, hogy Erdélyben az 1789-iki népszámlálás szerint 31,921 lélek követi Socinus tanát és törvény szerint mindenik socinianusnak, vagy mint a szerző szerint „az országban közönségesen neveztetnek“ unitáriusnak megvan a joga az országban mindenféle hivatal viselésére, ha megvan a hivatalhoz való „ügyessége.“ Az unitáriusok mind magyarok.

Itt aztán a szerző siet megmagyarázni, hogy miért váltak magyarokká a kolozsvári szász unitáriusok? Véleménye szerint Dávid Ferencz, Heltai Gáspár, e két szász eredetű kedvelt néptanító alapították meg Kolozsvárt az unitárius vallást s az ő népszerűségük révén tértek át az összes kolozsvári szászok az unitárius vallásra. Az új vallásfelekezet kebelében, mint ezt Thorwächter panasolja, az történt a szász hivekkel, hogy magyarokká váltak. Egyes házasságokat kötöttek a magyar és székely hivekkel, e házasságok mindinkább szaporodtak és — jegyzi meg szemrehányóan az érdemes szász pap — Kolozsvárt a szászok mind kevesbültek. Végül nem is beszéltek többé szász nyelven, nem gondolkoztak szászul s utoljára nem is akarták magukat szászoknak hivatni.¹⁾

Hozzájárult e magyarosításhoz s nagyban előmozdította azt a hívek neveinek megmagyárosítása. A Binder nevű atyafit Kádárnak, Schmidt-et Kovácsnak, Kirschner-t Szőcsnek stb. nevezték. Sőt a származási helyükről elnevezett német nevet is megmagyárosították. A kit Schässburgernek hívtak, azt visszafordították igen helyesen Segesvárra; Enyeder-t Enyedire, Sommerburger-t Somborira, Mühlbacher-t Sebesire, Kronstädter-t Brassói-ra, Birthelmer-t Bertalanra stb.²⁾

„Csupán amaz ismeretes szász neveket tartották meg — úgy mond a közlemény, — melyeket nem tudtak alkalmasan megmagyárosítani, pl. a Blues, Thellmann, Hermann stb. neveket. Ezenkívül az eredeti szász jellegre vallanak manapság³⁾ Kolozsvárt a legtöbb unitárius magyar föltünően szelid arcvonásai, házias rendjük, gazdálkodásuk, butoraik, ruházatuk, szokásaik és életmódjuk, melyek rögtön elárulják az emberismerő előtt, hogy minő eredetűek.“

Thorwächternek az unitárius vallás magyarosító hatására vonatkozó adatait, mint fönnebb is említők, személyisége, hogy t. i. szász evang. pap volt, még kétségtelenebbekké teszi. Amde éppen az ő álláspontja viszont egészen kétségessé teszi előttünk azt az okot, melyet ő e magyarosítással szemben fölhoz.

Azt állítja ugyanis, hogy mivel a szász nemzet többi (t. i. nem kolozsvári) része megmaradt az ágostai vallás mellett, kizárta nemzetisége kötelékéből a kolozsvári szászokat, annál szorosabban csatlakoztak kolozsvári székely és magyar hitsorsosaikhoz.

Ime, a felekezeti túlbuzgóság és a szász szellem oda ragadják

¹⁾ Sieb. Quartalschrift. V. Bd. 9. l.

²⁾ U. o.

³⁾ 1796. januárban.

a jámbor s derék Thorwächtert, hogy feláldozza az igazságot s maga magával ellenkezésbe jőjön. Hiszen ő maga, mint fennebb említők is, a vegyes házasságok elszaporodásában s a nevek elmagyarosodásában találja az unitáriusok magyarosulásának okát, most pedig ismét mást állít, olyat, melyet nem tud úgy bizonyítani, mint az előbbi.

Véleményünk szerint alaposan téved Thorwächter: nem ezért lettek magyarokká a kolozsvári szászok, mert őket a vidéki ágost. szászok kizárták nemzetiségükből, hanem talán inkább azt mondhatnók, hogy azért nem lettek sokan a vidéki szászok közül unitáriusokká, mert a kolozsvári unitárius szászok magyarokká váltak!

A Thorwächter cikke igen hosszasan s részletesen foglalkozik a kolozsvári unitárius főtanodával. Látszik, hogy kéznél voltak információi, mert teljes tájékozottsággal ír e tanintézetéről.

Szerinte akkor ez intézet alsó és felső osztályaiban rendszeresen mintegy háromszáz tanuló tanult. A növendékek közül azok, kik a philosophiához jutottak és sikeresen vizsgáltak, engedélyt nyertek arra, hogy a diákruhát fölvegyék, a mi fekete bárányprémmel szegélyezett hosszú kék posztómentéből áll (ezt tógának nevezték), aztán dolmányból és magyar nadrágból, szintén kék színben, a dolmányra hosszú fekete szőr övet öveznek. Az előbbkelő tanulók és mindkét kántor nyáron szövethől készült hosszú tógát viselnek. „Az iskolaügy minden jó ismerőjének — úgymond Thorwächter — teljes alappal azt kell állítania, hogy ez a gymnázium egyike az egész ország legkitűnőbb tanintézeteinek és hogy nagyon sok ügyes embert neveltek benne. Igaz ugyan, hogy ebben az iskolában is, éppen mint az ország sok más tanintézetében, sok mechanikai kényszereszköz van, melyet különösen az alsóbb osztályokban lehet megfigyelni. Ez osztályok növendékei részben 5—6 éves gyermekek, kénytelenek reggeli hat órától tizenkettőig és délutáni 1 órától este nyolcz óráig az iskolai szobákat őrizni. És habár némelykor engedélyt nyernek arra, hogy az iskola udvarára menjenek, még sem szabad soha a kiszabott óránál elébb végezniök napi teendőiket. Ilyen szigoru fegyelem természetesen nem egy, különösen az élénk növendéknek terhére eshetik, de a nyilvános intézeteknél szükséges ez a szigorúság, mert a komoly rendszer a tanításban mégis csak használhatóbb embert nevel, mint a játszó. Ez utóbbi inkább változékony, amaz pedig inkább álhatalatos kedvelőket nevel a tudománynak.“

Következik a collegium oktatásügyi berendezésének és szervezetének leírása.

„E collegium inspectoraí világi részről: Salla Mihály úr, a ki-

rályi tábla protonotáriusa és Szentiváni Sámuel úr, az intézet tanítói pedig nyolcz idősebb diák és négy professor.

Az egyik diák a legkisebb fiukat tanítja. Tankönyvei a latin Rudimenták, Langen latin beszélgetései és katekizmus. Ez a tanító útmutatást ad ki tanítványainak az írásra, olvasásra, számításra és előkészíti őket a félévi iskolai vizsgálatokra, a földrajzból és a magyar történetből vett magyar nyelvű rövid elbeszélésekkel. Fizetése egész esztendőre készpénzben (publicum) a közpénztárból nyolcz magyar forint, a Suki-féle alapítványból pedig tizenöt magyar forint. (Suki László gazdag magyar unitárius nemes három évvel ezelőtt¹⁾ nőtlenül halt meg és kötvényekben, meg készpénzben hatvan ezer forintot hagyott a collegiumnak, mely összegből most a tanítók jobb fizetést kapnak.)

A második osztályban szintén egy idősebb diák a tanító. Tanítványait a vallásból, latinból valamivel nagyobb mértékben való előkészítéssel foglalkoztatja. Fizetése éppen akkora, mint az előbbi tanítóé.

A harmadik osztályban, melyet etymologiainak neveznek, hasonlóképpen egy diák tanít. Ennek az osztálynak tankönyvei a két Molnár-féle grammatika, nevezetesen a régi és az ebből néhány évvel ezelőtt készített kivonat, továbbá Castellion latin beszélgetései, a vallási katekizmus és egy kézirat a hazai földrajzról és történelemről. Ez is az előbbiekhöz hasonló fizetést húz.

A negyedik alsó osztály a syntaktikai. Itt is egy diák tanít, s ebben is a Molnár-féle grammatikát tanítják, de fordítás végett Cornelius Nepost használják. Vallást, földrajzot és hazai történelmet a már jelzett vezetőfonalak szerint tanítanak. A tanító fizetése nem nagyobb, mint az előbbieké.

Az ötödik osztályt német osztálynak hívják, s egy vénebb diák tanít benne. Feladata az alsóbb osztályok átjövő növendékeit a német nyelv elemeibe bégyakorolni. Naponként két órát ad, fizetése akkora, mint az előbbi tanítóké.

Azokban az osztályokban, melyekben poezist, rethorikát, és a német nyelvben való további oktatást adják, szintén három idősebb diák tanít. Fizetésük valamivel jobb, mert évenként mindenik 31 magyar forintot kap.

A többi magasabb osztályokat, a philozophiát, matematikát, theologiát és földrajzot négy professor tanítja, kik közül mindenik naponként három órán ad elő hallgatóinak.

¹⁾ 1793-ban.

A philozophiát *Pákei József* professor úr tanítja, a ki kötelezve van arra, hogy ennek a tudománynak elméleti és gyakorlati részeit két év alatt béfejezze. Mindenik félévet célszerű vizsgálattal zárják be, melyből az egyiket januárban, a másikat juliushban tartják meg. E vizsgálatok mindenikén, melyeket az összes alsó és felsőbb osztályokkal megtartanak, az unitáriusok consistorialis személyei mintaszerű honfiséggel nagy számban megjelennek. Baumeister logikája és metaphyzikáját használják kézikönyvül az elméleti bölcészetben és Darie tankönyveit a praktikus philozophiában. De nem ragaszkodnak ezekhez a könyvekhez és az érdeemes professor úr, a ki nem járatlan az újabb német és francia philozophiai irodalomban, megismerteti hallgatóit e tudományok haladásával is. Pákei professor egyúttal egy órán német nyelvet ad elő. Egész évi fizetése 400 forint.

Mathematikát és physikát *Lázár István* professor, rector és ez idő szerint való superintendens tanít. Wolf és Bivald compendiumai a tankönyvei, ámde becses szóbeli és írásbeli magyarázatokat is közöl hallgatóival, a mint ezt olyan férfitól lehet várni, a ki sok és alapos tudományát nemes emberszeretettel köti össze. (Ez érdeemes férfiú fáradozásainak köszönheti leginkább az unitárius vallásközönség új temploma felépítését.) Naponként két nyilvános és egy magán órát ad. Előadott tárgyait szintén két év alatt fejezi be. Mint az iskola főigazgatója, szigorú, de észszerű fegyelmet tart. Nem hiányzik ez iskolából a rend és tisztaság, valamint növendékeiben a szorgalom és jó erkölcs. Összes fizetése mint professornak, rector-nak és superintendensnek csak valamivel több 1000 frtnál, mióta magából a Suki-féle alapítványból 500 frt. évi pótlékot nyer.

A theologia tanítója egyszersmind az akkori kolozsvári első pap, jelenleg *Márkos György* úr. Tanfolyamát szintén két év alatt fejezi be. Kézikönyve az 1787-ben, legmagasabb engedéllyel nyomtatásban megjelent „Summa universae Theologiae, secundum unitarios. 1788. 8°. Claudiopoli, typis Collegii Reformatorum“ czimű mű. Azelőtt csak kéziratból volt szabad tanulniok theológiájukat A theológiát tanító pap naponként egy órát ad és ezért évenként 100 forinttal dijjazzák. Ezenkívül mint lelkész 400 frtot kap, tized azonban nem jár neki sem, valamint a kolozsvári evangelikus lelkésznek sem; ámbár, hogy az unitárius consistorium az országgyűlésen 1791-ben az összegyűlt rendek előtt ez igazságos és méltányos igényét érvényesíteni törekedett.

A földrajz, történet és keleti nyelvek tanítója Nagy Zsigmond úr. Általános földrajz és történelem kellően váltakoznak a hazaival.

Ez utóbbi szakokra Felmernt és Hupnit használja kézikönyvnek, fizetése évi 300 frt.“

A tanítók, tantárgyak s a tankönyvek megnevezése után Thorwächter általánosságban megjegyzi, hogy a tudományok előadása általában úgy van bérrendezve a collegiumban, hogy mindenik tanuló-
nak jegyzeteket kell csinálnia, ha meg akar állani a hetenként tartatni szokott ismétléseknél. A jegyzetkészítést egyébiránt nem is tekintik terhes munkának, a p t u r á -nak nevezik e jegyzeteket, melyek írása alól még a legrestebb sem vonja ki magát.

Mindenik tanuló vagy felsőbb osztályu növendék 5—6 órán át van elfoglalva a nyilvános leczkék által. Egyes tógátusok öt esztendő, vagy még rövidebb idő alatt fejezik bé tanulmányaikat. Ha a szorgalmas unitárius növendék elvégezte a collegiumot, a kolozsvári királyi lyceumra, „vagy az úgynevezett egyetemre“ megy. Az unitárius növendékek, mint rendesen, itt is szorgalmas és kitűnő ifjak dicséretes hírébe jutnak. Ezután legtöbbször joggyakornokok gyanánt Marosvásárhelyre mennek a táblához; néhány kitűnő és reményteljes ifjú külföldi egyetemre megy. De azért megtörténik az is, hogy több éven át volt cancellista M.-Vásárhelyről visszatér theológiára — egyik ilyen volt az akkori superintendens L á z á r I s t v á n. Nyilvános stipendiumuk külföldön nincs az unitáriusoknak — mondja Thorwächter — de azért egyes jóltevőkre sokkal inkább, mint valaha, akadnak manapság a tanulók Bécsben, Berlinben, Meissenben, Angliában, Hollandiában és Poroszországban.

Ime, ezek azok a főbb adatok, melyeket eléggé általános érdekeknek találtunk arra, hogy kivegyük a Thorwächter czikkéből mely nagyjában s egészében hiven, igazságosan van megírva s szép képét mutatja az egy Istent hívók egyházának, vallási és kulturális intézményeinek a XVIII-ik száz év végéről. Most ez a kép még sokkal szebb — hála Istennek.

GYALUI FARKAS.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXXII.

VIRASZTÁSAIM.¹⁾

XII.

Nem tehetek róla, ha némelyek dicsekvésnek veszik, én száraz, rideg ténynek s valóságnak állítom, hogy ilyes kisebb közléseim anyagát akkor készítem el, mikor mások csöndesen alusznak ágyaikban. Engem felkölt a gond, elűzik szemeimről az álmot az élet küzdelmei, s irkálással, másolással töltöm el a hajnali órákat, vagy ily munka közt megyek be a késő éjféltre. A napnak munkára szánt részét nagyobb dolgaimra, kenyéradó foglalkozásaimra fordítom. Így jött létre ez is, a mi következik.

Én már-már letelő hosszú életem sok kutatásai közt soha sem láttam unitárius superintendensi vagy püspöki fejedelmi megerősítést a régi időkben. Itt elém került egy. Közlöm eredeti latin szövege szerint, elmondva röviden magyar tartalmát. Jó azonban az

---

¹⁾ E czim alatt unitárius egyháztörténelmi adatok közlését kezdettem meg a „*Keresztény Magvető*“ 1875. évi X-ik kötete 257. lapján, a legelső közlésnek a 258. lapon I., a másodiknak II. számot adtam. A 390. lapon ismét közöltem a III-ik számú adatot, a 392. lapon a IV-ik, a 399. lapon az V-ik számú adatot. Ez utóbbi hármát a szerkesztőség e gyűjtő czim alá sorozta: „*Egyháztörténelmi adatok XVIII—XX. szám*“; t. i. kapcsolatba hozta e rovatczim alatt már korábban folyamatban volt, mások által közölt egyháztörténelmi adatokkal, de az én közleményem külön számozását is fentartotta. Az 1876. évi XI. kötet 193—202. lapjain is az *Egyháztörténelmi Adatok* gyűjtő rovat czim és *Virasztásaim* külön czim alatt jelent meg a VI., VII., VIII., IX. számú adat. Az 1883. évi XVII-ik kötet 99—113. lapjain ismét közöltem egy adatot, az *elébbi gyűjtő rovatczim* alatt, de a *Virasztásaim* külön czim véletlenségből elmaradt; ennek X. folyó számának kell vala lenni. Az 1884-iki XIX-ik kötet 159—163. lapján megint közöltem egyet, az is az *elébbi gyűjtő rovatczim* alatt jelent meg, az én czimem ismét elmaradt. Ennek XI. számúnak kellett volna lenni. Jelenlegi közlésemnek ezért adtam e czimet és a XII-ik számot, a mit ezután is — ha lesz időm és módóm közölni — megtartatni kívánok, de a gyűjtőrovat czim ellen nincs kifogásom.

J. E.